

FARABI'NİN FÂZİL ŞEHİR'İNDE AMAÇ VE ARAÇ DEĞERLER*

Mehmet YAZICI¹

Geliş: 02.05.2018 / Kabul: 14.09.2018

DOI: 10.29029/busbed.420482

Öz

Farabi (ö.339/950), yaşadığı devirde mensubu olduğu İslam medeniyetinin ve savunduğu düşünce ekolünün en seçkin düşünürlerden biridir. Onun en çok bilinen temel eseri ise yaygın adıyla “el-Medinetü'l Fâzıla” (Fâzıl Şehir)'dir. Farabi'nin bu eseri, ütopya eser olarak kabul edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Farabi'nin el-Medinetü'l Fâzıla isimli eserini Polonyalı Yahudi bir ailenin çocuğu olan Amerikalı sosyal psikoloji uzmanı Milton Rokeach (1918-1988)'ın gerçekleştirdiği “The Rokeach Value Survey (RVS)” envanterinde yer alan amaç ve araç değerler bağlamında okumaya tâbi tutmaktır. Belli bir usule ve düşünceye göre gerçekleştirilen bu okumayla Farabi'nin, bir ütopya olan bu eserinde hangi değerleri, yani insan özlemlerinin hangi ifadelerini ön plana çıkardığı saptanmaktadır.

Yapılan değerlendirmeden Farabi'nin, “gerçek sevgi” ve “bilgelik/hikmet” ile “yardımsever” ve “sorumlu” değerlerini sıklıkla vurguladığı ve daha çok Fâzıl Şehir liderinin (reisinin) sahip olması gerektiği değerler üzerinde durduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Farabi, Farabi'de değerler, Fâzıl Şehir, amaç ve araç değerler, ütopya, Türk-İslâm düşüncesinde ütopya eserler.

* Bu makale, “Fâzıl Şehir'in Özlemi: Amaç ve Araç Değerler” adıyla, 6-8 Nisan tarihlerinde Gaziantep'te düzenlenen Al Farabi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, yazici44@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0671-6769>.

TERMINAL AND INSTRUMENTAL VALUES IN AL-FARABI'S AL-MADINA AL-FADILA (PERFECT STATE)

Abstract

Farabi is one of the most outstanding philosophers of school of thought that he supported and Islamic Civilization in his age. His most well-known work is "al-Madina al-Fadila" with its common use, which is accepted as a utopia work.

The aim of this paper is to evaluate the book of Farabi, al-Madina al-Fadila in the context of terminal and instrumental values that take place in the inventory of Milton Rokeach who is an American social psychologist and comes from a Jewish family. With a specific evaluation, it is tried to determine what kind of values that is what kind of statements of human aspirations are addressed in this work.

After the evaluations, it was found that, Farabi focuses on "mature love", "wisdom", "helpful", and "responsible" values and mostly states the values that the leader of al-Madina al-Fadila (Perfect State) must have.

Keywords: *Farabi, values in Farabi, al-Madina al-Fadila (Perfect State), terminal and instrumental values, utopia, utopic works in Turkish-Islamic thought*

Giriş

Her medeniyetin, devrin ve düşüncenin genel özelliklerini, ayırt edici karakterini en iyi şekilde kavramış seçkin düşünürler vardır. Bu düşünürlerin eserleri, bize, ait oldukları medeniyetin, devrin ve düşüncenin "anahtarını" verirler. Ancak bu eserlerin hiçbiri, belli bir usule ve düşünceye göre okunmadıkça, kendiliğinden bize derin fikirler vermezler (Kaplan, 1985: 8-9).

İslâm felsefesini metot, terminoloji ve problemler açısından temellendiren Farabi (ö.339/950) (Kaya, 1995: 145), yaşadığı devirde mensubu olduğu İslam medeniyetinin ve savunduğu düşünce ekolünün en seçkin düşünürlerinden biridir. Farabi'nin, "iki yüzden fazla kitap ve risale" yazdığı ileri sürülmektedir (Danışman, 1989: 8). Onun "felsefi sistemini bütün yönleriyle yansıtan" (Kaya, 2003: 318) ve en çok bilinen temel eseri ise el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir)'dir. Farabi, olgunluk dönemi ürünü olan bu eserini Bağdat'ta yazmaya başlamış, 941-942 yıllarında Dimaşk'ta tamamlamış, ölümünden iki yıl önce Mısır'da bulunduğu sırada tekrar gözden geçirerek konu başlıklarını tespit etmiştir (Kaya, 2003: 318). Ancak, Kaya'ya göre, "Farabi'nin tespit ettiği konu başlıklarının orijinalitesini koruyup korumadığı pek belli değildir" (Kaya, 2003: 318).

Farabi'nin el-Medinetü'l Fâzıla'sı (Fâzıl Şehir'i), ütopya eser olarak kabul edilmektedir (Omay, 2009: 7). Türk Dil Kurumu (www.tdk.gov.tr) ütopya sözcüğünü, "Gerçekleştirilmesi imkânsız tasarı veya düşünce" olarak tanımlamaktadır. Yunanca'da "olmayan-yer"den türetilen ütopya terimi ilk kez İngiliz yazar, devlet

adamı ve hukukçu Thomas More (1478-1535) tarafından kullanılmıştır (1516) (Outhwaite, 2008: 845).

Thomas More'un bu eseri, ütopya eser olarak değerlendirilirken, “*Hayalilik (outopia) ve 'ideallik' (eutopia) özelliklerinden en az biri zorunlu gibi görünmektedir; bunlardan istenirse hayalî olma, istenirse 'ideallik', istenirse de ikisi birden ütopyanın temel özelliği olarak görülebilir*” (Omay, 2009: 4).

Ütopyalar, arayış ve sorgulamalar sonucunda ortaya çıkan önerilerin sunulduğu eserlerdir. Bundan dolayı “*Ütopyalar yok ülkenin, kentin, düzenin arayışındırlar. Toplumsal dengenin, zenginliğin, uygarlığın arayışındırlar. Bir sorgulama, bir eleştiri ve olması gerekene ilişkin bir öneridirler*” (Coşkun, 2004: 186). Sonuç olarak ütopya eserler bize, “*en yüksek insan özelemlerinin ifadelerini verirler*” (Omay, 2009: 13).

20. yüzyıldan önce yaygın olan ütopya eserler yerini bu tarihten itibaren daha çok karşı-ütopya, distopya özelliği ön planda olan eserlere bırakmıştır (Omay, 2009: 9).

Ütopya bir eserde aranan temel özelliklere sahip olan el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir), bize, yaklaşık bin yıl önce yaşamış müslüman bir düşünürün “özelemleri” hakkında bilgiler vermektedir. el-Medinetü'l Fâzıla'yı (Fâzıl Şehir'i), farklı ve bu araştırma için ilgi çekici kılan özelliği yalnızca ütopya bir eser olması değildir. Bu özelliğinin yanında, kitabın odak noktası olan Fâzıl Şehir tasarımının öncesinde, bu tasarımın varlık felsefesini ilgilendiren temellerine sonrasında ise, Fâzıl Şehir'in karşı-ütopyalarına yer vermiş olmasıdır. Eserde, Fâzıl Şehir'in karşıtı olan şehirler sıralandıktan sonra, bu şehirlerin reislerinin (yöneticilerinin) ve halklarının Fâzıl Şehir'e “karşı” konumları şöyle dile getirilmektedir:

“Fâzıl şehre aykırı olan şehirler şunlardır: Câhil şehir, fasık şehir, değişmiş şehir, şaşkın şehir. Fâzıl şehre aykırı olan ferdlerden de şehir belâlam [belalı kimseleri] saymak lâzımdır.” (Farabi, 1989: 90).

“Bu şehirlerin kralları fazıl şehir krallarının zıddı, reisleri de fazıl şehir reislerinin zıddı sayılırlar; halkı da öyledirler.” (Farabi, 1989: 93).

Bu çalışmada, el-Medinetü'l Fâzıla kitabının MEB Yayınları tarafından Şark İslam Klasikleri arasında, 1989 yılında basılan Nafiz Danışman çevirisi esas alınmıştır. İnceleme konusu yapılan bu kitap, “*genel muhtevası itibariyle biri varlık, diğeri siyaset felsefesi olmak üzere iki bölümden*” (Kaya, 2003: 318) oluşmaktadır. Siyaset felsefesinin ele alındığı ikinci bölümde, Fâzıl Şehir ve bu şehrin zıddı olan şehirler anlatılmaktadır².

2 İki bölümden oluşan el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) kitabının varlık felsefesiyle ilgili ilk bölümü; bu çalışma için belirlenen usul ve düşünme biçimine uygun olmadığından, değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. İkinci kısımda ise, Fâzıl Şehir ile zıddı şehirler yer

Çalışmada, Fâzıl Şehir'in anlatıldığı başlıklar altında yer alan paragraflarda vurgulanan “değer veya değerler” tespit edilmiş; bu değerlerin amaç değer mi yoksa araç değer mi olduğu saptanmıştır. Sonuç kısmında ise, Farabi'nin Fâzıl Şehir'de hangi amaç ve araç değerleri sıklıkla vurguladığına yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ayırt edici özelliği, daha önce farklı boyutlarıyla incelenmiş (Küyel, 1974; Çevik, 2010; Hammond, 2001 ve aynı eserin açıklamalı bir çevirisi Fârâbî, 2012) el-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) gibi klasikleşmiş bir eserin, modern bir yaklaşımla yeniden okuma çabasının sonucu olmasıdır.

Değerlerin Tanımı ve Sınıflandırılması

Değerlerle ilgili literatürde, değerlerin sosyal bilimlerin tüm alanlarını ilgilendirdiği, soyut oldukları, üzerinde uzlaşılmış bir tanımının ve sınıflandırılmasının yapılamadığı sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bu durum değerler konusunda farklı çalışmaların ve farklı tanımların yapılmasına engel olmamıştır. Aksine, değerlerin farklı disiplinleri ilgilendiren boyutlarını ele alan çok sayıda çalışma yapıldığından değerlerle ilgili bir tanım ve sınıflandırma çeşitliliği Ortaya çıkmıştır.

Değerlerin literatürde en çok yer verilen tanımı şöyledir: “*Değerler, arzu edilen, kişilerin hayatlarına kılavuzluk eden, önem dereceleri farklı, durum-ötesi hedeflerdir*” (Mehmedoğlu, 2007: 799). Buna göre değerler istek, tercih ve arzuları yansıtır; yani bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inançtır (Güngör, 2010: 27).

Bu çalışmada, incelenen metnin özelliğinden dolayı, değerlerin daha çok bireyi ve toplumu ilgilendiren yönleri ön plana çıkmaktadır. Bu yönleriyle değerler, bireysel düzeyde kişilerin yaşamlarını yönlendiren bir etkiye sahipken, toplumsal/kültürel düzeyde ise; toplumun genelinde paylaşılan ve toplumsal normlara dayanan, soyut fikirleri ortaya koymaktadır (Kuşdil ve Kağıtçıbaşı, 2000: 60-61). Bu özellikleriyle toplumsal değerler; toplumsal düzeni sağlayan, bütünlüğü koruyan ve sürdüren temel kurucu öğelerdir. Bundan dolayı bireylerin yaşamını yönlendiren toplumsal değerlerin ömrü bireylere bağlı değildir; tek tek bireylerin ömrünü aşan bir sürekliliğe sahiptir. “*Değerlerin yıllarca devam etmesi ve kalıcı olması, onların insanlarca içselleştirilmesine ve genel kabul görmesine bağlıdır. Değerler, bize neyi yapmamız gerektiğini kesin olarak söylemezler; ancak yapılacak olan doğru şeyler için rehberlik ederler*” (Gudmundsdottir, 1991'den akt. Akbaba-Altun, 2003: 8). Sonuç olarak toplumsal değerler, bir gruba ya da topluma üye olan bireylerin ortak duygu ve düşüncelerini yansıtan genelleşmiş ahlaki inançlardır. Değerler, bireylerin düşünce, tutum ve davranışlarında birer ölçüt olarak ortaya çıkarlar (Yazıcı, 2014: 211).

almaktadır. Bu bölümde de Fâzıl Şehir kısmı esas alınmış, onun zıddı şehirlerle ilgili başlıklar ise değerlendirilmemiştir. Bu tercihin nedeni, Fâzıl Şehir hakkında varılan tespitlerin zıddı yargıların, Fâzıl Şehir'in karşıtları olan şehirler için geçerli olmasıdır.

Değerlerin farklı tanımları yapıldığı gibi farklı sınıflamaları da yapılmıştır. “*Literatür incelendiğinde tüm Dünya’da en çok bilinen ve kullanılan sınıflamalar; Spranger, Rokeach, Nelson ve Schwartz’a ait olanlardır*” (Keskin, 2016: 1490).

Milton Rokeach, değerler envanterini ilk kez 1967 yılında geliştirmiştir (Çalışkur ve Aslan, 2013: 88). Rokeach, bu envantere değerleri, gaye (terminal) ve vasıta/ araçsal (instrumental) değerler olarak ikiye ayırmıştır. Bu nedenle envantere 18 gaye, 18 vasıta değer yer almaktadır. Gaye değerler yaşamın temel amaçları ile ilgilidir. Gaye değerlerin bazıları ben-merkezli, bazıları ise toplum merkezlidir. Örneğin ahiret selameti veya kendine saygı, ben merkezli (kişisel) değerler iken, barış içinde bir dünya, ulusal güvenlik, özgürlük vb toplum merkezli (sosyal) değerlerdir. Vasıta/ araçsal değerler ise, gaye değer olarak belirlenen amaçlara ulaşmada kullanılabilecek davranış tarzları ile ilgilidir. Vasıta/araçsal değerlerin bazıları ahlâki içerikli iken, bazıları da yeterliliğe ilişkindir. Ahlâki değerlerin odak noktası kişilerarası ilişkilerdir, zedelendiğinde ise vicdan azabı veya utanma duygusu uyandırmaktadır. Yeterliliğe dayanan araçsal değerler ise mantıklı olmak, entelektüel olmak gibi kişinin kendisiyle ilgili özelliklerdir (Bilgin, 2003: 81-82; Çalışkur ve Aslan, 2013: 88).

Rokeach’ın yaptığı bu sınıflandırma oldukça kapsamlı olup kendisinden sonra gelen birçok araştırmacı tarafından kabul görmüştür. Onun iki kategoriye ayırdığı değerler Tablo 1’de gösterilmiştir (Yiğit ve Öcal, 2010: 410).

Tablo 1. M. Rokeach’ın Değer Sınıflaması

Gaye (Terminal) değerler	Vasıta/araçsal (Instrumental) değerler
• Rahat bir hayat • Heyecanlı bir hayat • Başarma hissi • Barış içinde bir dünya • Güzellikler dünyası • Eşitlik • Aile güvenliği • Özgürlük • Mutluluk • İç huzuru • Gerçek sevgi • Ulusal güvenlik • Zevk • Kurtuluş • Öz saygı • Sosyal tanınma • Gerçek dostluk • Bilgelik/hikmet	• Hırslı/istekli • Ufku geniş olma • Kabiliyetli • Neşeli • Temiz • Cesaretli • Affedici • Yardımsever • Dürüst • Hayal gücü kuvvetli • Bağımsızlık • Entelektüel • Mantıklı • Sevgi dolu/sevecen • İtaatkar • Kibar • Sorumlu • Öz kontrol

Farabi'nin El-Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) Kitabında Amaç ve Araç Değerler

Kitapta, Fâzıl Şehir'in anlatıldığı bölümdeki alt başlıklar şunlardır: İnsanın Toplum Hayatına ve Yardımlaşmaya Olan İhtiyacı, Hâkim Uzuv Hakkında, Fâzıl Şehir Reisinin Meziyetleri Hakkında, Fâzıl Şehre Aykırı Olan Şeyler Hakkında, Fâzıl Şehir Halkı Arasında Müşterek Olan Şeyler Hakkında. Bu bölümde, bu başlıklar altında yer verilen paragraflarda hangi gaye ve/veya vasıta değerlerin vurgulandığı tespit edilecektir.

- **İnsanın Toplum Hayatına ve Yardımlaşmaya Olan İhtiyacı:** Bu başlık altında 7 (yedi) paragraf yer almaktadır. İlk olarak, araç değerlerden olan sorumlu ve yardımsever değerler vurgulanmıştır.

Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için yaradılıştaki birçok şeylere muhtaç olup bunların hepsini tek başına sağlayamaz. Her insan bunun için, çok kimselerin bir araya gelmesine muhtaçtır. Her ferd bu ihtiyaçlardan ancak üzerine düşeni yapar. ... Böylece her ferd, tabiatindeki mükemmelleşme ihtiyacını, ancak muhtelif insanların - yardımlaşma maksadiyle - bir araya gelmeleriyle elde edebilir (Farabi, 1989: 79).

Bu paragrafta; insanların, hem yaşamlarını devam ettirmeleri hem de üstün mükemmeliyetlere ulaşmaları için sorumluluklarının olduğu ve karşılıklı yardımlaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Farabi, muhtelif insanların bir araya gelmelerinden topluluğun meydana geldiğini vurguladıktan ve topluluk türlerini verdikten sonra; *hayır, nasıl arzu ve iradeyle elde edilirse, kötülük te (de) arzu ve iradeyle elde edilir* (Farabi, 1989: 80) diyerek araç değerlerden sorumluluk değerine vurgu yapmaktadır. Buradan da anlaşıldığı gibi insanlar, birbirlerine karşı sorumlu oldukları gibi yaptıkları eylemlerden de sorumludurlar. Yine aynı paragrafta; “saadete erişmek maksadiyle” insanların yardımlaştıkları şehir, Fâzıl Şehir olur denilmektedir.

Zaten saadete erişmek maksadiyle kurulan her topluluk da fâzıl bir topluluk sayılır. Onun içindir ki, bütün şehirleri — saadete erişmek maksadiyle elele vererek — çalışan bir millet de fâzıl bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadiyle elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzıl bir dünya olur (Farabi, 1989: 80).

Burada, yine yardımlaşma değeri vurgulanmakta ve bu değerle barış içinde bir dünya ve mutluluk değerlerinin geçerli olduğu nihai hedef olan saadete, yani fâzıl (erdemli, faziletli, ideal, mükemmel) topluluğa, dolayısıyla Fâzıl Şehir'e erişmenin

mümkün olduğu ileri sürülmektedir.

En yüksek hedef olarak gösterilen Fâzıl Şehir, tam sağlıklı insan organizmasına benzetilmekte ve Fâzıl Şehir için yardımlaşma ve itaatkâr değerlerin gerekliliği vurgulanmaktadır.

Fâzıl Şehir, tam sıhhatte bir vücuda benzer. Bütün uzuvları, onu hayat devresinin sonuna kadar muhafaza etmek hususunda yardımlaşır. Bir vücudun uzuvları nasıl çeşitli iseler, yaradılış ve kuvvetleri bakımından nasıl birbirlerinden üstün iseler ve hepsinin başında baş rolü oynayan kalb — adında bir uzuv — varsa ve bu hâkim uzva mertebeye yakın olan uzuvlar ve bunların her biriyle sıkı münasebette bulunan diğer uzuvlar varsa ve bu son uzuvlarla ilgili olan ve emirleriyle hareket eden aşağı derecede uzuvlar varsa ve bu tâbi uzuvlara bağlı başka uzuvlar ve nihayet işleri güçleri yalnız başkalarına hizmet olan daha aşağı uzuvlar varsa, şehir de böyledir: yâni şehri teşkil eden unsurlar, yaradılıştaki çeşitli ve birbirlerinden üstün yapıdadırlar (Farabi, 1989: 80).

İnsana benzetilen Fâzıl Şehir’de, şehri oluşturan insanların gösterdikleri faaliyetlerin iradeye bağlı olduğu belirtilerek; özgürlük, sorumluluk ve öz kontrol değerlerin önemine dikkat çekilmektedir. *Vücut uzuvlarının kuvvetleri tabî’î ise de, şehir cüzülerinin buna benzer fa’âliyetleri, tarz ve mahiyeti bakımından, yalnız iradîdir* (Farabi, 1989: 81).

• **Hâkim Uzuv Hakkında:** Bu başlık altında 13 (on üç) paragraf yer almaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi insan vücuduna benzetilen Fâzıl Şehir’de yönetici yani reis, en üst mertebede yer almaktadır. Yönetici ve yönetilenler ile konumlarına göre toplumu meydana getiren bireyler arasında yardımseverlik (yardımlaşma) ve itaat değerlerinin gerekliliği dile getirildikten sonra özellikle reisin sahip olması gereken değerler sıralanmaktadır. Reisin, amaç değerler arasında başta: bilgelik/hikmet, öz saygı, özgürlük; araç değerler arasında ise; hırslı/istekli, ufku geniş olma, kabiliyetli, cesaretli, dürüst, hayal gücü kuvvetli, bağımsızlık, entelektüel, mantıklı gibi değerlere sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Reisin sahip olması gereken bu değerler arasından bağımsızlık değeri, insana benzetilen Fâzıl Şehir’de reis hâkim uzva benzetilerek ön plana çıkarılmaktadır.

En büyük reis, mensup olduğu zümreden hiçbir şahsın reisliğini kabul edemez. Nasıl ki bedende reis olan uzuv, başka bir uzvun reisliğini kabul edemez. Herhangi bir topluluğun reisi de bu durumdadır (Farabi, 1989: 84). Onun başka kimselerin hükmü altına girmiyen bir insan olması lâzımdır (Farabi, 1989: 85).

Farabi'ye göre Fâzıl Şehir, o şehirde yaşayanların saadete eriştikleri şehirdir. Bir toplumun Fâzıl Şehir mertebesine ulaşması ise öncelikle, o toplumdaki en mükemmel kişinin şehrin reisi olmasına bağlıdır. Fâzıl Şehrin reisinde bulunması gereken nitelikler ve reisin toplumdaki konumu şöyle dile getirilmektedir:

Fakat reis öyle mükemmel bir insan olmalı ki hem akıl olsun, hem bilfi'il mâkul olsun ve önce söylediğimiz gibi muhayyile kuvveti tabiatıyla mükemmeliyetin en üstün derecesine ulaşmış olsun ve bu kuvvet, fa'âl akıldan cüziyâtı ya oldukları gibi veya sembolize edilmiş bir halde uyanırken veya uyku esnasında kabul etsin ve münfail aklı bütün mâkullerle mükemmelleşmiş olsun ki artık hiç birisini yadırgamadan bilfi'il akıl olsun (Farabi, 1989: 85).

Bu mertebeye erişen bir insan, insanlık mertebelerinin en mükemmeline ve saadetin en yüksek derecesine varmış olur; nefsi de mükemmelleşip, evvelce söylediğimiz gibi, fa'âl akıl ile birleşmiş bir halde bulunur ve saadete ulaştıran her fi'ile vakıf olur (Farabi, 1989: 87).

• **Fâzıl Şehir Reisinin Meziyetleri Hakkında:** Bir önceki bölümde Fâzıl Şehir'in reisinin toplumdaki konumu, önemi ve özellikleri hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Buna rağmen, bu bölümde de Fâzıl Şehir reisinin doğuştan sahip olduğu 12 (on iki) meziyeti (benzerlerinden üstün gösteren nitelikleri) sıralanmaktadır. Bu meziyetlerin gerektirdiği değerler ise: ufku geniş, mantıklı (zeki), hırslı/istekli, kabiliyetli, entelektüel, öz kontrollü, dürüst, öz saygılı, sevgi dolu/sevecen ve cesaretli olmaktadır. Ancak reiste bulunması gereken en önemli meziyetin bilgelik/hikmet değeri olduğu özellikle belirtilmektedir. Çünkü bilgelik/hikmet değerinin reisliğin/yöneticiliğin şartı olmaktan çıkması, Fâzıl Şehir'in yıkılma nedeni olarak vurgulanmaktadır.

Fakat hikmet riyasetin şartı olmaktan çıktığı gün - diğer şartlar bulunmuş olsa da - fâzıl şehir kralsız kalır. Şehri idare eden reis kral olmayınca şehir tehlikeye maruz olur. Kendisine teslim olacak bir hâkim bulmıyan şehir, gecikmez yıkılır (Farabi, 1989: 90).

• **Fâzıl Şehir'e Aykırı Olan Şeyler Hakkında:** Bu bölümde önce Fâzıl Şehir'e aykırı şehirler sıralanmakta, bu şehirlerin yönetici ve halklarının Fâzıl Şehir'in zıddı olduğu ve bu şehirlerde, Fâzıl Şehir'in reisi ve halkı için geçerli olan değerlerin karşıtlarının geçerli olduğu vurgulanmaktadır. Daha sonra, kendisinin zıddı olan şehirlerin halklarına benzemeyen Fâzıl Şehir fertlerinin, sonunda maddeyi aştıkça bilgelik/hikmet değerine vakıf olacakları ve böylece, üstün bir ruh seviyesi olan gerçek sevgi değerine ulaşacakları belirtilmektedir.

Fazıl şehir halkının bildikleri ve yaptıkları müşterek şeyler bulunduğu gibi, bilimde ve işde, her tabakaya ve her ferde mahsus şeyleri de vardır. İşte saadet merhalesine bu iki şeyle varılır: biri, ferdi başkasına bağlıyan beraberlikle, diğeri, ferdi mensub olduğu zümreye bağlıyan beraberlikte. Her ferd bu iki saadete ulaşmak için çalıştığı takdirde üstün bir ruh seviyesine varır. Bu uğurda çalıştığı nisbette ruhî üstünlüğü artar, gün geçtikçe de fazileti kuvvet kesbeder (Farabi, 1989: 93-94).

İşte saadete ulaştırın işler bu mahiyette olup insan onlarla ne kadar meşgul olursa ve onları ne kadar tekrarlarsa o kadar kuvvetli, o kadar üstün ve o kadar mükemmel bir saadet mertebesine ulaşır. En sonunda maddeden tamamiyle gına getirir, ondan sıyrılır ve artık ne maddenin yok olmasıyla yok olur ne maddenin bâki kalmasıyla ona muhtaç olur (Farabi, 1989: 94).

Bu ifadeler, amaç değerler arasında yer alan gerçek sevgi ile bilgelik/hikmet değerlerinin, Fâzıl Şehir'in değerleri sıralamasında en üstün değerler olduklarını ortaya koymaktadır. Bir kişinin bu değerlere ulaşmasının önündeki en önemli engelin ise, o kişinin “kendi arzularını gerçekleştirme isteği” olduğu vurgulanmaktadır.

• **Fâzıl Şehir Halkı Arasında Müşterek Olan Şeyler Hakkında:** Bu bölümde, Fâzıl Şehir'in halkı arasında gerçek sevgi ve bilgelik/hikmet değerlerini benimsemenin ve benimsetme çabası içinde olmasının ortak hedef olduğu ileri sürülmektedir. Ancak en üstün saadete ulaştırın bu değerleri benimsemeyen kimselerin de olduğu; bunların, Fâzıl Şehir için tehdit oldukları ve Fâzıl Şehir'in kendi arzularını gerçekleştirmelerine mani olan kanunlarıyla şavaşacakları belirtilmektedir.

Bir kısmı ise itibar, refah, mal sevdası ve saire gibi cahilce gayelerin zebûnu olurlar. Bunlar fâzıl şehir kanunlarının kendi arzularını gerçekleştirmeye mâni olduklarını görünce bu kanunları – isterse hakka örnek olsunlar, isterse hakkın bizzat kendisi olsunlar - çürütmek için savaşırlar (Farabi, 1989: 103).

Sonuç

Farabi, eserlerinde; yaşadığı devrin ve savunduğu düşünce ekolünün “anahtarını” veren düşünürlerden biridir. Onun en önemli eseri olan el Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir), bir ütopyadır ve bu nitelikteki her eser gibi yazarının ve yazıldığı dönemin “özlemlerini”, ön plana çıkardığı amaç ve araç değerler üzerinden vermektedir. Ayrıca bu eserin, benzerleriyle kıyaslandığında, çağının ilerisinde olduğunu gösteren bazı özelliklere de sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fâzıl Şehir'de, sosyal psikolog Milton Rokeah'ın amaç ve araç değerler bağlamında yapılan genel bir taramada, Farabi'nin bu eserinde, yaşadığı devrinin ve düşünce ekolünün özlemini yansıtan 20 (yirmi) değeri ön plana çıkardığı tespit edildi. Bu değerlerin 6'sı (altısı) amaç, 14'ü (on dördü) ise araç değerlerdir. En çok

tekrarlanan amaç değerler: barış içinde bir dünya, mutluluk, özgürlük, bilgelik/hikmet, öz saygı, gerçek sevgidir. Bu değerler arasından ise bilgelik/hikmet ve gerçek sevginin daha çok tekrar edilmektedir. Kitapta en sık tekrarlanan araç değerler ise sorumluluk, yardımsever, itaatkar, öz kontrol, hırslı/istekli, ufkı geniş olmak, kabiliyetli, cesaretli, dürüst, hayal gücü kuvvetli, bağımsızlık, entelektüel, mantıklı, sevgi dolu/sevecendir. Bu değerler arasından en sık vurgulanan ise sorumlu ve yardımsever değerleridir.

Yapılan değerlendirmede, Fâzıl Şehir'in liderinin (reisinin) sahip olması gerektiği değerler üzerinde özellikle durduğu da anlaşılmaktadır.

Fâzıl Şehir'in, liderinin ve halkının ortak hedef için işbirliği, yardımlaşma ve dayanışma içinde olmalarıyla kurulabileceği dile getirilmektedir. Bunun için de bireylerin kendilerine, gruplarına ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiği ileri sürülmektedir.

Fâzıl Şehir kurulduktan sonra bu şehire yönelen en önemli tehdit; bazı bireylerin itibar, mal sevdası gibi cahilce amaçların peşinden koşmaları ve bu arzularını gerçekleştirmelerine engel olan kanunlarla savaşmalarıdır. Buna göre, Fâzıl Şehir'in varlığını sürdürmesi, bu şehri oluşturan bireylerin ortak değerlerde birlik olmalarına ve bireysel isteklerini ve arzularını bastırmalarına bağlı olduğu ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, el Medinetü'l Fâzıla (Fâzıl Şehir) isimli eserin bir bölümünün, belli bir usule ve sosyal psikolog Milton Rokeach (1918-1988)'ın gerçekleştirdiği "The Rokeach Value Survey (RVS)" değerler envanteri bağlamında okunma çabasının sonucudur. Bu çalışmanın sınırlılıkları içinde varılan sonuçların, klasikleşmiş eserlerin farklı şekillerde okunmaları ve yeni yaklaşımların ortaya konması için teşvik edici olması umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- AKBABA-ALTUN, Sadegül. (2003), "Eğitim Yönetimi ve Değerler", Değerler Eğitimi Dergisi, 1 (1), 7-18.
- BİLGİN, Nuri (2003), Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar, Yaklaşımlar, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- COŞKUN, İsmail (2004), "Ütopya ve Kent", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt: 3-Sayı: 9, s. 185-192.
- ÇALIŞKUR, Ayşem ve ASLAN, A. Esra (2013), "Rokeach Değerler Envanteri Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 16 - Sayı: 29, s. 81-105.
- ÇEVİK, Mustafa (2010), "Farabi's Utopia and It's Eschatological Relations", Islamic University of Europe JOURNAL OF ISLAMIC RESEARCH, Vol 3, No 2, p. 173-178.

- DANIŞMAN, Nafiz (1989), “Önsöz”, Farabi, el-Medinetü'l-Fâzıla, Çev. Nafiz Danışman, Ankara, MEB Yayınları
- FARABİ, Ebû Nasr (1989), el-Medinetü'l-Fâzıla, Çev. Nafiz Danışman, Ankara, MEB Yayınları.
- FÂRÂBÎ (2012), “İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)”, açıklamalı çeviri Ahmet Arslan, İstanbul, Divan Kitap.
- GÜNGÖR, Erol (2010), Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- HAMMOND, Robert (2001), Farabi Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi, Çev. Gülnihal Küken, Uluğ Nutku, İstanbul-Bursa, Alfa Yayınları.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ac373418f88b4.05100854 (erişim tarihi: 03.04.2018)
- KAPLAN, Mehmet (1985), Şiir Tahlilleri, İstanbul, Dergah Yayınları.
- KAYA, Mahmut (1995), “Fârâbî”, DİA, cilt, 12 İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAYA, Mahmut, “el-Medinetü'l Fâzıla”, DİA, cilt 28, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KESKİN, Yusuf (2016). “Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme / An Actional Study on Value Classification”, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı), Volume 11/3 Winter 2016, s. 1485-1510.
- KUŞDİL, M. E. ve KAĞITÇIBAŞI, Ç. (2000). “Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı”, *Türk Psikoloji Dergisi*, Sayı:45, 59-76.
- KÜYEL, Mübahat Türker (1972), “Değer ve Fârâbî”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: XX, ss. 70-84. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/735/9386.pdf>.
- MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi (2007), “Üniversite Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık”, Değerler ve Eğitimi, Editör. Recep Kaymakcan vd. İstanbul, DEM/Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- OMAY, Murad (2009), “Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi, 3. Dizi, 18. Sayı, 2009/1, 1-14.
- OUTHWAİTE, William (2008), Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YAZICI, Mehmet (2014), “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 24, Sayı: 1, s. 209-223.
- YİĞİTTİR, Süleyman ve ÖCAL, Adem (2010). “İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Değer Yönelimleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, s. 407-416.